

ENTRE LA LLENGUA I EL RELAT. UNES REFLEXIONS A PROPÒSIT DE COMENIUS

ANDRÉS L. JAUME

*Universitat de les Illes Balears
Societat Catalana de Filosofia*

La reflexió al voltant de la llengua és una nota constant al llarg de tota l'obra de Comenius. La llengua *lingua* és una de les excel·lències de l'ésser humà juntament amb la ment i la mà. Les tres juntes constitueixen el *trigonus sapientiae* al qual refereix en el *Triertium catholicum* (ca. 1646). No obstant això, les reflexions de Comenius no es circumscriuen únicament a un afany especulatiu sense més, sinó que tenen una materialització molt concreta en els diversos àmbits de l'existència humana. La *lingua*, com a excel·lència humana, apareix, així, tractada en diverses obres amb finalitats molt diferents entre si. En aquesta comunicació presentaré i discutiré dos àmbits en els quals Comenius aborda la qüestió de la llengua per a concloure, finalment, amb una breu reflexió sobre la dimensió hermenèutica de la filosofia.

Primer àmbit. La pedagogia

La llengua és un tema recurrent en la reflexió pedagògica de Comenius. Aquesta reflexió afecta tant la didàctica general (*Didàctica txeca* 1627-1632; *Novissima linguarum methodus*, de 1648; *Didactica magna* 1657 o *Pampedia*,

part integrant de la seva obra pòstuma *Consultatio catholica*) com la didàctica específica (*Janua linguarum* 1628-1631 o l'*Orbis pictus sensualium*, 1658, per citar-ne només algunes). En el que concerneix a la didàctica general, la reflexió sobre la llengua es desplega en dos aspectes: (1) un aspecte didàctic i, (2) un aspecte metodològic: la confusió lingüística és una dificultat en l'aprenentatge, d'aquí ve que el realisme pedagògic estigui acompanyat d'una reflexió sobre el significat de les paraules.

1. Aspecte didàctic

A la *Didactica magna* apareix tant la qüestió de la llengua com la qüestió de les llengües: la llengua és tant un vehicle per a tota acció educativa com un objecte intrínsec de l'educació. Així desenvolupa tant la qüestió de la llengua en què ha de dur-se a terme l'acció educativa com el mètode mitjançant el qual s'han d'aprendre les llengües. Comenius desenvolupa una pedagogia que fa de l'escola un taller de la humanitat. Hi ha diversos tipus d'escoles. A la *Didactica magna* n'hi trobam quatre: l'escola materna, l'escola pública, el gimnàs i l'acadèmia, versió que queda ampliada a la *Pampèdia* amb la idea d'un cicle escolar que abraça tota l'existència terrenal i finalitza amb una escola per a la mort. En totes aquestes escoles les llengües ocupen un paper molt important. S'han d'aprendre no totes les llengües, sinó, en primer lloc, la llengua materna, i després les llengües dels països veïns i el llatí (a més a més de la grega i l'aramea per als teòlegs). Les llengües són un instrument per a augmentar l'erudició i poder-la comunicar «Linguae discuntur non ut eruditionis aut sapientiae pars, sed ut eruditionis hauriendae aliisque communicandae instrumentum», diu al primer paràgraf del capítol xxii de la *Didactica magna*.

Hi ha un mètode per a aprendre les llengües. Aquest mètode parteix sempre de la llengua materna per compa-

ració, és el mètode sincrític. De fet, l'origen del mètode sincrític el trobem a la didàctica de les llengües, tot i que el seu fonament metafísic és la panharmonia. L'aprenentatge de les llengües es fonamenta en les coses, és a dir, es tracta d'un realisme pedagògic que no entén que l'aprenentatge no es fonamenta en les coses, l'home no és un lloro «Homines enim formamus, non psittacos». Les llengües són apreses per l'ús «Omnis lingua usu potius discitur quam preceptis. Id est audiendo, legendo, relegerendo, transcribendo, imitationem manu et lingua tentando quam ceberime» (DM, cap. xxii, §12). En tot se segueix el principi de partir d'allò conegut a allò desconegut. I molt important, s'ha de fer ús de la tecnologia didàctica, és a dir, els llibres: havent-hi un llibre Vestíbul, un altre que sigui Porta, un Palau de les llengües i finalment un Tresor. L'ensenyament és gradual, com tot a la natura: «nec enim aliter quam per gradus recte itur: alias erunt omnia confusa, hiulca, lacerata» (ibid. §18).

2. Aspecte metodològic: la confusió lingüística és la porta per a la confusio opinionorum

Al *Prodromus*, Comenius assenyalava les causes de la ignorància. D'entre les quals, cita la negligència i superabundància verbal. Clarament es tracta d'una crítica al preciosisme humanista en la línia de Sánchez, a qui comenta en diversos llocs. Si s'ha de reformar tant el coneixement com les escoles no hi ha lloc per als «philosophi aut theologi poetissantes». Comenius té pràcticament una concepció agustiniana del llenguatge (Agustí d'Hipona, *Confessions*, llibre I, §13), la paraula ha de remetre a la cosa sense embelliments, d'altra manera és un engany «Rerum certe veritas puro lumine sine adventitio colori sectari vult» (Prod. §30). La llengua ha de permetre de conèixer les coses tal com són «res uti sunt»

Segon àmbit. L'especulació filosòfica

La llengua és una qüestió que també aborda des d'un punt de vista metafísic i epistemològic. Si la situació de l'ésser humà és laberíntica, el llenguatge també contribueix a la confusió en què es troba tot i que també pot ser el remei. Ho desenvoluparem aquí en tres punts: un primer punt dedicat a entendre el problema de la confusió lingüística. Un altre centrat en les fonts epistemològiques i, finalment, un últim punt que tracta la qüestió del caràcter dialògic de l'ésser humà i l'ànima oberta.

1. La confusió lingüística és una de les formes d'estar en el laberint del món

L'ansia metafísica vol entendre la totalitat d'allò real, cosa que implica ser capaç d'anomenar-ho correctament, posar nom a tot. Però el nom ha de remetre inequívocament a la cosa, no hi ha lloc per a l'ambigüïtat, es tracta, doncs, d'una llengua perfecta. Com Plató al *Cràtil*, Comenius insisteix en la qüestió de l'exactitud dels mots. El mot és arbitrari –aquesta qüestió la va aclarir Aristòtil al *Peri Hermeneias*–, però això no significa que hi hagi un descontrol que faci que una cosa pugui ser anomenada de qualsevol manera.

La llengua ha de possibilitar la comprensió i el maneig tant del propi pensament com de la realitat anomenada. Al *Prodromus*, Comenius assenyala un mètode per a construir la pansofia. Aquest mètode consta de sis regles que van des de la necessitat de descriure tot allò existent fins a formular normes que mostrin la natura de tota la realitat, la qual cosa es fa només plantejant definicions i axiomes «sententiae per se fide dignae, non demonstrande per priora, sed illustrandae solum exemplis», és a dir, els axiomes són formulacions evidents de coses que s'esdevenen i no poden ser d'altra manera. Això vol dir que la llengua s'ha de modificar, no

pot ser la parla col·loquial farcida d'ambigüitats, sinó un llenguatge unívoc.

El §84 del *Prodromus* és especialment important, ja que condensa i aclareix el que ja s'ha dit. Comenius assenyala que «S'arribarà a un acord sobre el significat dels mots –primer de tot els més generals– perquè no quedi res sense comprendre o sense alliberar d'homònims, amb els quals després podrien originar-se desacords i discussions. Això ho procuraran les definicions exactes de les coses a la manera que fan els matemàtics abans de fer demostracions». Reformar la llengua és un pas previ a poder tenir coneixement de les coses. Això vol dir modificar el llenguatge col·loquial, suposant que aquest és incorrecte. Potser sigui incorrecte perquè no s'ha seguit la pauta bàsica en el seu aprenentatge consistent en el fet que els mots van acompanyats de la realitat sensible a què refereixen. Així doncs, el realisme pedagògic és la conseqüència d'una determinada manera d'entendre les dificultats per a assolir el saber. Ara bé, quan un llegeix Comenius no pot deixar de plantejar-se si no cau en el mite sellarsià d'allò donat. Com es pot suposar, és aquesta una temptació de tots el fonamentalismes epistemològics.

2. Les fonts epistemològiques

En el que concerneix a l'epistemologia, considera tres fonts que tenen el seu correlat lingüístic. Així, la primera font és l'experiència, que ha de ser anomenada adequadament; la segona, el raonament, que és un procés lògic que comporta manipular judicis adequadament i, finalment, la tercera, la revelació, que es manifesta com a paraula de Déu.

L'experiència, com ja s'ha esmentat, és muda sense paraules, perquè sigui experiència humana ha de passar pel llenguatge. Val recordar el *dictum* kantià «els pensaments sense contingut són buits; les intuïcions sense conceptes,

cegues» (KrV A51). Això suposa discernir entre sensibilitat i enteniment. Tant la influència baconiana com campanelliana insisteixen en el paper del sentit, ara bé, quedar-se només en la sensibilitat ens faria caure en una mena de realisme ingenu i ens privaria dels objectes abstractes que ens permeten fer inferències, la qual cosa és contrària a la idea de coneixement que desenvolupa Comenius. De fet, el coneixement per excel·lència és l'anomenat *coneixement històric*, això és, un coneixement que assenyala el perquè, l'origen i el com. De manera més acurada, Comenius ho resumeix al §50 del cap. x de la *Novissima linguarum methodus*, en què diu:

Scire usu vulgari *pro notitia rerum historica* sumitur, qua aliquid esse novimus: usu autem philosophico *pro notitia intellectuali, qua quid res sit, unde et quomodo*, intelligimus (Nota. Priori sensu verum est quod Augustinus dixit: *Multa scimus, quae non intelligimus*; posteriore illud Philosophi: *Scire est rem per causas nosse, id est intelligere*.)

[El concepte de *saber* en la seva accepció més corrent és pres com un coneixement de les coses a través d'una notificació mitjançant la qual se'ns dona a conèixer el que quelcom és; ara bé, en l'ús filosòfic significa un coneixement de caire intel·lectual mitjançant el qual compremem què és quelcom, d'on ve i com està feta. (S'ha de fer notar que el primer sentit s'aplica al que diu Agustí «Sabem moltes coses que no intel·ligim» i en el segon sentit allò que el Filòsof diu: «Saber vol dir conèixer per causes, això és, intel·ligir».)]

Tot i que Comenius desterra el verbalisme estèril, hom no pot defugir de la qüestió del logos. *Intelligo* vol dir *comprendre, saber, discernir*, però també *llegir entre línies*. La metàfora de la llegibilitat del món hi és palesa. Intel·ligim perquè no ens quedem amb els sentits només, tot i que hi tornem una vegada i una altra o ens estimem més la informació rebuda per diferents fonts sensibles. L'axioma

LXXXIII és prou clar «Sensus primarii perpetique scientiae duces» igual com el següent «Sensus solidae scientiae bases» però això no és prou suficient per assumir un sensualisme radical, sinó una solidaritat facultativa. Es pensa a partir del sentits, però no només amb els sentits. Hi ha l'auxili de la segona font, la raó. La raó compon, resol i compara, és a dir, la metodologia de l'anàlisi, la síntesi i la sincrisi és una metodologia racional, no sensible. D'altra manera, la capacitat de jutjar no és sensible; és racional. Hi ha una afinitat entre món sensible i món intel·ligible, tota vegada que ambdós són reflex d'un món arquetípic, ja que Comenius hereta l'exemplarisme agustinia (Cf. Agustí, *Qüestió sobre les idees*).

Ara bé, el *logos* etern també és paraula i paraula de Déu que és reflectida a la Sagrada Escriptura. Aquí ens trobem amb l'últim fonamentalisme, el fonamentalisme teològic que, paradoxalment, requereix tant una tasca interpretativa com una inspiració. És, tal vegada, el punt en què el mite d'allò donat és dissolt en un altre mite que exigeix fer hermenèutica. La Sagrada Escriptura ens dona el relat que dona un sentit últim a les qüestions humanes. És un relat omniabarcant. Comenius no rebutja la lectura del llibre de la natura, ni rebutja l'ús de la raó, tant un com altre són creacions divines. El que fa Comenius és assenyalar que l'experiència i la raó tenen la seva *ratio essendi* en un acte amorós de creació divina. Per això l'hermenèutica del llibre de la natura és subsidiària de l'hermenèutica de la paraula revelada. No és que hom no pugui servir-se de la raó o que defugui de l'experiència divina, sinó que aquestes dues fonts adquireixen la seva legitimitat en tant que fonts creades per una paraula eterna.

3. El caràcter dialògic de l'ésser humà i l'ànima oberta

L'home està situat en un laberint, i es pot també embullar amb les seves pròpies paraules fins a quedar alienat o tancat dins el que Comenius denomina la *simismitat*. Aquest és

el nucli d'*El laberint del món i el paradís del cor* (1631), un escrit consolatori que ens dona ja una idea primerenca dels eixos del pensament de Comenius a la vegada que permet d'intuir la seva trajectòria. El laberint és una situació existencial. Només quan un s'adona que la seva vida és un laberint pot cercar la veritat, mentre hom viu inconscientment al laberint viu al marge de la veritat. La radicalització epistemològica d'aquesta conjuntura existencial és l'escepticisme.

Als escrits primerencs hi ha una problematització tan existencial com epistemològica de la *simismitat*. També trobem als primers escrits pansòfics com als *Praecognita pansophica* un intent de refutació. Ara bé, en darrera instància, la possibilitat d'abandonar l'escepticisme, el tancament de l'ànima, és la dialogicitat. El mateix subjecte no es remet a si mateix, sinó que remet a altri. El fet de parlar suposa estar obert a altri. En la capacitat lingüística, en el fet dialògic, trobem tant la sortida al que Comenius considera com un pseudoproblema, a saber, el solipsisme escèptic, com un accés a Déu a través del mestre interior d'inspiració agustiniana.

La llengua és una qüestió moral i política. La mateixa moralitat es funda sobre el fet dialògic, ens comuniquem i ens hem de comunicar bé. En el terreny polític cal assenyalar almenys dos aspectes:

1. El llenguatge és una qüestió de política general: la concòrdia, el cessament del conflicte emana de la comprensió i l'enteniment. No és possible tal concòrdia humana si no hi ha un diàleg sa i si aquest diàleg no garanteix les condicions de mútua intel·ligibilitat. D'aquí ve que el projecte pedagògic incideixi en l'ensenyament tant de les llengües modernes com del llatí.
2. El llenguatge és una qüestió de política científica, entenent que el coneixement té en Comenius un paper emancipador. En aquest sentit, insisteix tant en la uni-

versal intel·ligibilitat de la comunitat científica com en la necessitat d'aplicar un mateix mètode que permeti l'estudi complet de la realitat, finalitat que s'aconsegueix posant nom a les diverses parts de la realitat considerades com un tot harmònic. Per assolir aquesta finalitat, Comenius planteja una llengua filosòfica, tema que tracta tant a la *Via lucis* com a la *Panglottia*. Aquesta llengua universal ha de ser un antídoto contra la confusió conceptual, veritable mal del gènere humà que abraça totes les esferes de llur existència. Mentre no hi hagi una llengua filosòfica –que Comenius només va concebre però no va realitzar– servirà el llatí atesa la seva difusió, la petjada a les arts i les ciències, la riquesa lèxica, bona sonoritat i dignitat.

Finalment, la llengua és una manifestació del pensament utòpic que obre i tanca l'obra de Comenius. Les idees d'una intel·ligibilitat total entre els homes que eviti la confusió i mogui cap a la concòrdia és una utopia. Així, la dimensió utòpica –el relat utòpic– és tant un ideal com un projecte. Apareix com a manifestació lingüística, relat, i es manifesta finalment en un projecte de reforma de tots els assumptes humans, començant i acabant pel més important: la llengua, perquè l'ésser humà és un ésser que parla, un ésser emparaulat.

Reflexió conclusiva

Comenius ens presenta un projecte utòpic, tot i que hi ha una voluntat d'entendre la situació humana des de la perspectiva de l'ànima oberta. Tenir una ànima oberta és estar obert a la multiplicitat i sorpresivitat de la realitat, no menys deixar-se sorprendre per la mateixa realitat que, contemplada, dilata l'ànima i en permet el goig i la fruïció. Ara bé, les aspiracions a l'absolut convé tenir-les fermades, atès

que l'experiència humana és sempre limitada. La realitat es mostra però es mostra en perspectiva. Igual com el llenguatge mai és absolut, sinó que sempre queden coses per dir. Això comporta mirar acuradament, però també fer un esforç de cercar la paraula adequada dintre de la selva del llenguatge.

Si l'home és un ésser emparaulat, no queda clar que necessiti un desemparaulador, ningú no vol quedar-se amb la paraula a la boca, però sí és clar que hom ha de menester un ordre del llenguatge que no violenti la mateixa realitat. Davant la violència del llenguatge, la realitat sempre guanya. Quan la paraula és perversa, quan no diu veritat, quan és dita d'esquenes a la realitat, aquesta darrera fa una urpada forta; la realitat sempre té la darrera paraula.

